

Сергій Анатолійович Тюленєв,

кандидат економічних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (директор);

 <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,

e-mail: serhii.tuulieniev@ukr.net

**МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СПРЯМОВАНОЇ
НА ПРОТИПРАВНЕ ЗАВОЛОДІННЯ АКТИВАМИ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

На підставі аналізу слідчої та судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, а також узагальнення теоретичних розробок щодо механізму злочинної діяльності запропоновано авторське визначення поняття «видовий механізм кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством». Встановлено, що його складовими є: обстановка, предмет злочинного посягання, сукупність дій злочинця, а також інших, пов'язаних із ним осіб, поведінка потерпілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події кримінального правопорушення чи були іншим шляхом утягнуті в реалізацію злочинного умислу рейдера, групи рейдерів, кореляційні зв'язки між діями злочинця та злочинним результатом, котрий настав унаслідок реалізації кримінально каранних дій особи злочинця.

Ключові слова: злочин, кримінальний проступок, механізм злочинної діяльності, видовий механізм, криміналістична характеристика, рейдерство, обстановка, особа злочинця, сліди.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Однією зі складових предмета криміналістичної науки є пізнання злочинної діяльності. Саме такий підхід є запорукою розроблення дієвих і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень будь-якого виду. У зв'язку із цим тривалий час науковці спрямовують свої зусилля на дослідження механізму злочинної діяльності, проте деякі питання залишаються не достатньо дослідженими. Такі ж характеристики притаманні й механізму злочинної діяльності, в якій убачаються ознаки рейдерства. З огляду на суспільну небезпеку кримінальних правопорушень цього виду та загрозу, що вони створюють для економіки нашої держави, вважаємо, що ці аспекти потребують детального дослідження.

Стан дослідження проблеми

Деякі аспекти кримінально-правової характеристики та притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, їх розслідування, а також доказування та в цілому протидія кримінальним правопорушенням, які за певними ознаками можна вважати пов'язаними з рейдерством, висвітлено в працях таких вітчизняних науковців, як С. Андрусенко, Л. Аркуша, О. Бандурка, С. Барган, В. Березняк [1], Н. Грищенко [2], С. Гусаров, В. Гусева [3], С. Довгунь, Р. Дударець, І. Кубарев, В. Кікінчук [4], О. Лук'яніхіна, О. Подобний, Є. Пряхін, М. Рябченко, Д. Санакоєв, Н. Татарин [5], К. Фомічов, Т. Ханов, М. Цуцкірідзе [6], Г. Чигрина, А. Шелехов. Ці ж аспекти знаходили своє висвітлення і в роботах іноземних учених, таких як Д. Вайсбурд, С. Телеп, Дж. Хінкл, Дж. Ек [7], Д. Картер [8], Дж. Мейсі¹, Р. Ворд [9], Т. Грінберг зі співавторами [10], М. Фабус [11] та ін.

Питання механізму вчинення кримінальних правопорушень було висвітлене в роботах П. Біленчука, А. Волобуєва, С. Князева, М. Салтевського, О. Самойленко, В. Тищенко та ін. Розробки вчених доволі ґрунтовні, проте лише деякі праці містять згадку про елементи криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень, що пов'язані із рейдерством, при цьому механізм злочинної діяльності цього виду досі не став предметом дослідження вітчизняних учених. З огляду на його важливість, на нашу думку, актуальність цієї наукової проблеми не викликає сумнівів і вже тривалий час потребувала свого вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з'ясування особливостей механізму злочинної діяльності, що пов'язана з учиненням рейдерства. Задля досягнення означеної мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) встановити кримінальні правопорушення, що можуть бути віднесені до групи тих, які пов'язані з рейдерством; 2) визначити поняття механізму злочинної діяльності та охарактеризувати вид і його складові в контексті злочинів досліджуваного виду; 3) охарактеризувати складові механізму злочинної діяльності, що спрямована на вчинення рейдерства.

Наукова новизна дослідження

З урахуванням класифікації кримінальних правопорушень, що пов'язані з учиненням рейдерства, визначено особливості механізму

¹ Macey J. R. Market for Corporate Control // Econlib : сайт. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/MarketforCorporateControl.html> (дата звернення: 10.04.2024).

злочинної діяльності осіб, у діях яких вбачається протиправне заволодіння активами суб'єктів господарювання. Визначено, що в контексті пізнання кримінально каранної діяльності рейдерів слід виокремлювати видовий механізм злочинної діяльності, складовими якого зазвичай є: обстановка вчинення кримінальних правопорушень конкретного виду, предмет злочинного посягання, сукупність дій злочинця, а також інших, пов'язаних із ним осіб, поведінка потєрілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події кримінального правопорушення чи були іншим шляхом утягнуті в реалізацію злочинного умислу рейдера, групи рейдерів, кореляційні зв'язки між діями злочинця та злочинним результатом, котрий настав унаслідок реалізації кримінально караних дій особи злочинця.

Виклад основного матеріалу

Під час визначення механізму злочину, а тепер уже – механізму кримінального правопорушення, вчені дотримуються різних підходів. Свого часу А. Волобуєв, зазначаючи про його відмінність від складу злочину, зауважив, що «...поняття механізму злочину в криміналістиці є спорідненим з поняттям складу злочину в кримінальному праві, оскільки обидва вони сформувалися в результаті вивчення спільного об'єкта – злочинності, але під різними кутами зору. Використовуючи це поняття, криміналістика акцентує увагу на функціональному боці протиправної діяльності як системи детермінованих діянь і відносин на шляху досягнення злочинної мети (настання злочинного результату). Тому поняття механізму злочину є більш широким за своїм змістом порівняно з поняттям складу злочину» [12, с. 16–17].

Акцентувала свою увагу на сутнісному змісті, котрий містить дефініція поняття «механізм злочину», і О. Пчеліна. Дослідниця зазначила, що він є відображенням акту вчинення злочину, його дієвою стороною, тобто тією складовою, що знаходить своє відображення в дійсності у практичних діях його виконавців. Також науковиця зауважила, що механізм злочину співвідноситься із криміналістичною характеристикою як дієва (функціональна) і теоретична сторони одного об'єкта – злочинної діяльності відповідно [13, с. 119].

Сформулював поняття механізму злочину в широкому розумінні В. Журавель. Дослідник охарактеризував його як складний, внутрішній, системний і динамічний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта та чинників об'єктивної дійсності, котрі відображають зміст злочинної діяльності та зумовлюють виникнення криміналістично значущої інформації. До цього механізму вчений відніс такі складові, як: обстановка вчинення злочину; предмет злочинного посягання; комплекс дій злочинця і

пов'язаних із ним осіб щодо готування, учинення та приховування злочинів; ставлення суб'єкта до скоєного злочину, власних дій і їх наслідків; поведінка потерпілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; кореляційні зв'язки між діями та злочинним результатом [14, с. 169]. Таким чином, застосований ученим комплексний аналітичний підхід до аналізу центральної дефініції нашого дослідження дозволив йому визначити як іманентні ознаки цього поняття, так і його змістовні компоненти. Водночас щодо змістової складової цього поняття вважаємо за потрібне зауважити, що в юридичній літературі висвітлюються різні позиції з цього приводу.

Так, М. Салтевський запропонував виокремлювати взаємодіючі (взаємозалежні) компоненти механізму скоєння злочину, серед яких: суб'єкти злочинної діяльності; предмет злочинної діяльності; засоби та сліди злочинної діяльності [15, с. 40–41].

А. Волобуєв серед елементів механізму кримінального правопорушення запропонував виокремлювати: 1) суб'єкт кримінального правопорушення, для позначення якого у криміналістиці використовують поняття «особа злочинця», що представлено комплексом особистих рис і властивостей, які є визначальними в механізмі кримінального правопорушення; 2) предмет посягання та потерпілого від кримінального правопорушення, що перебувають у взаємозв'язку з деякими властивостями особи злочинця й окремими мотиваційними аспектами його дій; 3) обстановку кримінального правопорушення, що розглядається як комплекс зовнішніх умов, котрі оточують суб'єкта й впливають на його дії та їх наслідки, і поєднує в собі час і місце злочину разом з об'єктами, які там перебувають, тобто характеризує просторово-часові параметри злочинних дій; 4) спосіб учинення кримінального правопорушення як детерміновану особистістю суб'єкта, предметом посягання (зокрема жертвою) і зовнішньою обстановкою систему дій суб'єкта, спрямовану на досягнення злочинної мети; 5) сліди злочину як пов'язані з його вчиненням будь-які зміни в навколишній обстановці (середовищі) у вигляді матеріальних та ідеальних відображень цієї події [16, с. 106]. Вважаємо, що окреслений ученим механізм можна визначити як базовий механізм злочинної діяльності, оскільки його компоненти притаманні майже всім видам кримінальних правопорушень.

Погоджуємося з позицією Л. Дундич щодо того, що структуризація механізму часто проводиться без урахування, а також прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину окремого (досліджуваного) виду, через що знижується прикладне значення таких розробок у зв'язку із браком криміналістично значущої інформації про окремі елементи механізму та зв'язки між ними, що мали бути покладені в його основу [17, с. 126–127]. З огляду

на те, що структура механізму злочину зумовлена наявністю законодавчих актів і характером злочинної діяльності суб'єкта [17, с. 128], вважаємо за потрібне звернутися до аналізу слідчої та судової практики, що сформувалася у зв'язку з пізнанням злочинної діяльності, спрямованої на вчинення рейдерства.

Кримінальні правопорушення, що посягають на господарські суспільні відносини, законну діяльність суб'єктів господарювання, права співробітників сфери публічного адміністрування тощо та які пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням майна, активів суб'єктів господарювання, зокрема корпоративних прав та інших ресурсів, з посяганням на права власників або уповноважених осіб суб'єктів господарювання різної форми власності тощо, віднесено нами до категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Щодо конкретних складів кримінальних правопорушень, то варто вказати на багатоманітність дій, до яких вдаються рейдери задля реалізації свого злочинного умислу. За результатами аналізу слідчої та судової практики, можемо узагальнити, що найбільш типовими у структурі злочинної діяльності, спрямованої на реалізацію рейдерського умислу, є такі:

1) належать до групи кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності (статті 205-1, 206, 206-2, 219, 231 КК України);

2) посягають на життя, здоров'я, а також волю, честь і гідність особи (статті 121, 122, 125, 129, 146, 146-1 КК України);

3) скоєні проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян тощо (статті 356–358 КК України);

4) мають ознаки легалізації майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України);

5) пов'язані зі створенням, керівництвом злочинною спільнотою або злочинною організацією (ст. 255 КК України);

б) поєднані з посяганнями на суспільні відносини у сфері захисту приватної власності, зокрема із самовільним зайняттям земельної ділянки (ст. 197-1 КК України), а також ті, в яких убачаються ознаки шахрайства (ст. 190 КК України).

З огляду на викладене можемо констатувати, що, по-перше, кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, є багатоманітними, по-друге, вони є численними як за способами вчинення, так і за технологіями злочинної діяльності, по-третє, доволі часто вчиняються в сукупності (тобто охоплюють не одиничні склади кримінальних правопорушень). За таких умов у юридичній літературі пропонують виокремлювати декілька різновидів механізму кримінальних правопорушень.

Наприклад, С. Князев у своєму дослідженні вказав на загальний, видовий і безпосередній механізми, отже, науковець запропонував залежно від безпосереднього об'єкта посягання виокремлювати

чотири різновиди видових механізмів учинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, а також інших злочинів проти здоров'я населення:

1) механізм учинення злочинів, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, котрі є небезпечними для здоров'я населення (статті 305–307, 309–311, 320, 321 КК України);

2) механізм скоєння злочинів, котрі пов'язані з незаконним заводінням наркотичними засобами, обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318, 319 КК України);

3) механізм злочинів, котрі пов'язані з незаконним вживанням наркотичних та одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314–317, 322–324 КК України);

4) інші механізми вчинення злочинів, учинені проти здоров'я населення (статті 325–327 КК України) [18, с. 314]. Таким чином, учений взяв конкретний критерій за основу і на його підставі виокремив видові механізми, зауваживши, що видовий механізм є складнішим, аніж безпосередній, адже складається з декількох безпосередніх механізмів. Проте змістовних складових видового механізму кримінальних правопорушень науковцем у межах цього дослідження не було виокремлено.

З огляду на специфіку визначених нами груп, а також на проведений аналіз матеріалів слідчої та судової практики, вважаємо, що в контексті виокремлення механізму злочинної діяльності, пов'язаної з учиненням рейдерства, доцільно говорити про видовий механізм. До його обов'язкових елементів, що притаманні всім окресленим вище групам кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, на нашу думку, слід відносити:

1) обстановку вчинення кримінальних правопорушень, що містить місце та час, особливості тих просторово-часових характеристик, які склалися на місці вчинення кримінального правопорушення. Їх виокремлення зумовлене тим, що кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, доволі часто вчиняються або в адміністративних приміщеннях підприємств, установ, організацій, або на території, що належить суб'єкту господарювання, зважаючи на ті зміни, котрі відбуваються в матеріальній обстановці через скоєння кримінальних правопорушень;

2) предмет злочинного посягання, яким найчастіше стають різноманітні активи суб'єкта господарювання;

3) сукупність дій злочинця, а також інших, пов'язаних із ним осіб, що здійснювали підготовку до вчинення кримінального правопорушення, його безпосередню реалізацію (реалізацію об'єктивної сторони складу конкретного кримінально караного діяння) та приховування скоєного діяння;

4) поведінку потерпілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події кримінального правопорушення або були іншим шляхом утягнуті в реалізацію злочинного умислу рейдера, групи рейдерів;

5) кореляційні зв'язки між діями злочинця та злочинним результатом, котрий настав унаслідок реалізації кримінально караних дій.

Отже, видовий механізм пов'язаних із рейдерством кримінальних правопорушень – це внутрішній системний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності рейдера, групи рейдерів та чинників об'єктивної дійсності, що зумовлена об'єктом і предметом злочинного посягання та є відображенням злочинної діяльності й знаходить свій вияв у групі складових елементів, що охоплюють криміналістично значущу інформацію. Запропоновано до елементів такого механізму відносити: обстановку вчинення кримінальних правопорушень, предмет злочинного посягання, сукупність дій злочинця, а також інших, пов'язаних із ним осіб, поведінку потерпілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події кримінального правопорушення чи були іншим шляхом утягнуті в реалізацію злочинного умислу рейдера, групи рейдерів, кореляційні зв'язки між діями злочинця та злочинним результатом, який настав унаслідок реалізації кримінально караних дій особи злочинця.

Висновки

Механізм злочинної діяльності рейдерів є складним і багатограним, адже знаходить свій вияв у сукупності різноманітних кримінальних правопорушень, що інколи можуть навіть бути уособлені технологіями злочинної діяльності. З урахуванням слідчої та судової практики установлено, що залежно від об'єкта та предмета посягання кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, можуть бути класифіковані на декілька груп. У зв'язку з цим запропоновано в контексті пізнання кримінально караної діяльності рейдерів виокремлювати видовий механізм злочинної діяльності, під яким слід розуміти внутрішній системний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності рейдера, групи рейдерів і чинників об'єктивної дійсності, що зумовлена об'єктом та предметом злочинного посягання, є відображенням злочинної діяльності й знаходить свій вияв у групі складових елементів, що охоплюють криміналістично значущу інформацію. Елементами видового механізму виокремлених груп кримінальних правопорушень запропоновано вважати: обстановку вчинення кримінальних правопорушень, предмет злочинного посягання, сукупність дій злочинця, а також інших, пов'язаних із ним осіб, поведінку потерпілого та дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події кримінального правопорушення чи були іншим шляхом утягнуті в реалізацію злочинного умислу рейдера, групи рейдерів, кореляційні зв'язки між діями злочинця та злочинним

результатом, який настав унаслідок реалізації кримінально караних дій особи злочинця.

Вважаємо, що перспективами подальших досліджень мають стати детальні характеристики окреслених елементів видових механізмів кожної із виокремлених груп кримінальних правопорушень, що пов'язані з рейдерством.

Список бібліографічних посилань: **1.** Березняк В. С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 128–134. DOI: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-111-9.15>. **2.** Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2019. 216 с. **3.** Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 242–252. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>. **4.** Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків : ХНУВС, 2020. 58 с. **5.** Татарин Н. М., Пряхін Є. В. Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 192 с. **6.** Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін. Дніпро : 7ВС, 2021. 72 с. **7.** Weisburd D., Telep C. W., Hinkle J. C., Eck J. E. The Effects of Problem-Oriented Policing on Crime and Disorder. *Campbell Systematic Reviews*. 2008. Vol. 4. Iss. 1. DOI: <https://doi.org/10.4073/csr.2008.14>. **8.** Carter D. L. Law Enforcement Intelligence Operations. An Overview of Concepts, Issues and Terms. Michigan : Michigan State University, 1990. 434 p. **9.** Ward R. H. The Investigative Function – Criminal Investigation in the United States. Berkeley, CA : University of California, 1971. 265 p. **10.** Greenberg Th. S., Samuel L., Grant W., Gray L. Stolen Asset Recovery: A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture. Washington, DC : The World Bank, 2009. 360 p. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7890-8>. **11.** Fabuš M. Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. No. 5 (1). Pp. 127–137. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)). **12.** Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с. **13.** Пчеліна О. В. Механізм вчинення економічних злочинів. *Право і безпека*. 2009. № 4 (31). С. 118–122.

14. Журавель В. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с. **15.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. **16.** Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с. **17.** Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125–129. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_1_23.pdf (дата звернення: 10.04.2024). **18.** Князев С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22), т. 3. С. 311–315.

Надійшла до редколегії 15.04.2024

Прийнята до опублікування 25.05.2024

Tiulieniev S. A. Mechanism of criminal activity aimed at unlawful seizure of business entities' assets

Based on the analysis of the investigative and judicial practice of investigation of criminal offences related to raiding, and also on the generalization of theoretical developments on the mechanism of criminal activity, the article proves that the mechanism of criminal activity of raiders is complex and multifaceted, since it is manifested in a variety of criminal offences which may sometimes even be embodied by criminal technologies. Based on the scientific research carried out, depending on the object and subject matter of the offence, it has been established that criminal offences related to raiding can be classified into several groups. In this regard, it is proposed that in the context of cognition of the criminal activity of raiders, the author distinguishes a specific mechanism of criminal activity, which should be understood as the internal systemic order of interaction of the forensically significant elements of criminal activity of a raider, a group of raiders and factors of objective reality, which is caused by the object and subject of criminal encroachment and is a reflection of criminal activity and is manifested in a group of constituent elements covering forensically significant information.

It is determined that the constituent elements of the species mechanism should be considered to be the situation, the subject matter of the criminal offence, the totality of actions of the offender and other persons associated with him/her, the behaviour of the victim and the actions of persons who were accidental participants to the criminal offence or were otherwise involved in the implementation of the criminal intent of the raider, a group of raiders, and the correlations between the actions of the offender and the criminal result which occurred as a result of the criminal actions of the offender.

It is emphasised that the prospects for further research should be detailed characteristics of the outlined elements of the specific mechanisms of each of the identified groups of criminal offences related to raiding.

Key words: crime, criminal offence, mechanism of criminal activity, species mechanism, forensic characteristics, raiding, situation, personality of the offender, traces.

